

Ks. ihumen Pantelejmon Karczewski

ORCID: 0000-0003-0829-1781

Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie

pantelejmon.karczewski@gmail.com

Chrystologia *Kanonu* św. Andrzeja z Krety na Sobotę Łazarza

Słowa kluczowe: Prawosławie, hymnografia, Łazarz, chrystologia, Pascha

Ewangeliczny Łazarz jest postacią wyjątkową. To pierwsza osoba w historii wskrzeszona po tak długim czasie od momentu śmierci. To bliski przyjaciel Chrystusa, który doświadczył śmierci, piekła i zepsucia. Jego odejście spowodowało płacz Zbawiciela, a zmartwychwstanie przyniosło radość wszystkim, na czele z siostrami Martą i Marią. Było ono także ostatecznym impulsem do dalszych wydarzeń, które dokonały się w życiu Chrystusa – pojmania i ukrzyżowania. Osoba świętego sprawiedliwego Łazarza jest niezwykła, a jeszcze bardziej niezwykle jest liturgiczne podkreślenie znaczenia jego wskrzeszenia.

Wskrzeszenie Łazarza to najradośniejszy i najbardziej triumfalny dzień w całym okresie postnym, przygotowującym wiernych do święta Paschy. To zapowiedź Zmartwychwstania Chrystusa, preludium paschalnej radości, święto wybijające się z wielkopostno-wielkotygodniowego klimatu zadumy i refleksji, odznaczone podniosłym nastrojem. To przystanek pomiędzy zakończonym już czterdziestodniowym Wielkim Postem, a niemal rozpoczętym Wielkim Tygodniem. To także jedyna sobota w roku (nie wliczając, rzecz jasna, soboty tygodnia paschalnego), podczas której rozbrzmiewają niedzielne rezurekcyjne hymny liturgiczne. To zatem mała niedziela, a nawet mała Pascha.

Tradycja liturgiczna silnie połączyła Wskrzeszenie Łazarza i wejście Chrystusa do Jerozolimy. Mimo że są to dwa oddzielne ewangeliczne wydarzenia, to w kalendarzu liturgicznym następują po sobie (w sobotę i niedzielę) i łączy je ten sam troparion: „Powszechnie zmartwychwstanie przed swoją męką uwiarygadniając, z martwych wzbudziłeś Łazarza, Chryste Boże, przeto i my, jak hebrajskie dzieci,

niosąc symbole zwycięstwa, śpiewamy Ci, Zwycięzco śmierci: Hosanna na wysokościach! Błogosławiony, który idzie w imię Pańskie”¹.

Podczas obu świąt Zbawiciel opiewany jest jako Zwycięzca śmierci, co ma zapowiadać Jego zbliżające się zmartwychwstanie. I chociaż Sobota Łazarza nie jest świętem z grupy dwunastu, to jednak ranga tego wydarzenia wcale nie jest mniejsza, a radość wnoszona w rytm liturgiczny przewyższa tę, która nadejdzie wraz z następującą nazajutrz Niedzielą Palmową.

Historię wskrzeszenia Łazarza opisuje Ewangelista Jan (J 11,1–57). Jego opis czytany jest w całości na sobotniej Liturgii. Na kanwie tego opisu powstały teksty liturgiczne. Autorami hymnów są m.in. cesarz Leon Mądry, św. Teofan, św. Kosma z Majumy, św. Jan z Damaszku i św. Andrzej z Krety².

Ostatni z nich napisał wielozwrotkowy poemat – kanon, który swoje liturgiczne miejsce znalazł na nabożeństwie powieczera sprawowanym wieczorem przed sobotą. To wielozwrotkowy poemat złożony z dziewięciu pieśni, z czego każda pieśń składa się z hirmosu (zwrotki wprowadzającej odwołującej się do Starego Testamentu) i troparionów o różnej liczbie (pierwsza pieśń – 9, druga pieśń – 7, trzecia pieśń – 8, czwarta pieśń – 11, piąta pieśń – 8, szósta pieśń – 8, siódma pieśń – 9, ósma pieśń – 8, dziewiąta pieśń – 9). We wszystkich pieśniach oprócz drugiej dwa ostatnie tropariony nie dotyczą już wskrzeszenia Łazarza – przedostatni jest skierowany do Świętej Trójcy (triadikon), a ostatni do Bogurodzicy (theotokion). Jedną ze szczególnych cech omawianego kanonu jest obecność w nim drugiej pieśni (tradycyjnie pomijanej w większości kanonów z uwagi na jej charakter pokutny). Kanon napisany jest w linii melodycznej tonu pierwszego – w tradycji bizantyńskiej tonu najbardziej podniosłego i uroczystego. Kanony na kolejne dni Wielkiego Tygodnia nie będą śpiewane w pierwszym tonie, ponieważ jest on zarezerwowany dla nocy paschalnej – dopiero wtedy śpiewany będzie kanon w tejże melodyce.

We współczesnej praktyce parafialnej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego powieczera z kanonem św. Andrzeja jest najczęściej pomijane, a w piątkowy wieczór sprawowana jest sama jutrznia. Jeśli jednak sprawuje się powieczera, to praktyka nie przewiduje śpiewu całego kanonu, a jedynie śpiew hirmosów i melorecytację troparionów.

¹ W *poniedziałek palmowy na jutrzni*, tłum. ks. H. Paprocki, dostępne online: <[http://www.liturgia.cerkiew.pl/pages/File/docs/triod-08-tydzien-vi\[1\].pdf](http://www.liturgia.cerkiew.pl/pages/File/docs/triod-08-tydzien-vi[1].pdf)>, s. 37.

² А. Кашкин, *Литургика*, ч. 2: *Постная и Цветная Триоди*, Саратов 2017, s. 303.

1. Chrystus jako Bogocześnik

Spośród prawd chrystologicznych w nabożeństwie ku czci wskrzeszenia Łazarza najwięcej miejsca zostało poświęcone nauce o dwóch naturach Chrystusa – boskiej i ludzkiej. Teksty święta zajmują się tym tematem w sposób wyjątkowy, co wynika z biblijnego opisu wskrzeszenia. Czytamy o największym jak dotąd cudzie Jezusa Chrystusa, który świadczył o Jego Boskości, władzy i panowaniu nad życiem i śmiercią. Jednocześnie w tym samym opisie czytamy, że Zbawiciel zapytał, gdzie pochowany został Łazarz oraz że zapłakał nad nim, czym została zaświadczone ludzka natura Bogocześnika.

W cudownym wydarzeniu w Betanii Jezus Chrystus zostaje ukazany jako wszechwiedzący Syn Boży, Który zadaje pytanie, gdzie został pochowany Jego przyjaciel i Który płacze nad grobem człowieka, którego za chwilę wskrzesi jako Bóg. Wynika to z tego, że jedną z cech unii hipostatycznej (współistnienia w Jezusie Chrystusie dwóch natur – Boskiej i ludzkiej) jest to, że każda z natur zachowała przynależne sobie działanie. Natura Boska czyni to, co przynależne naturze Boskiej, a natura ludzka czyni to, co przynależne naturze ludzkiej.

Nauka o dwóch naturach i dwóch działaniach Chrystusa była szczególnie bliska św. Andrzejowi z Krety. Urodził się on w 650 roku, w czasach silnie rozwiniętych herezji, będących następstwem monofizytyzmu – monoenergizmu i monoteletyzmu. Pierwsza z nich zakładała jedno działanie w Jezusie Chrystusie, druga jedną wolę. Szósty sobór powszechny (680–681) zdefiniował naukę o dwóch wolach i dwóch działaniach Jezusa Chrystusa. W soborze konstantynopolitańskim brał udział także św. Andrzej, toteż temat chrystologiczny był mu znany i bardzo bliski³. Dwa działania Zbawiciela stały się tematem nie tylko hymnów Wskrzeszenia Łazarza, ale również innego dzieła kretańskiego pisarza – Wielkiego Kanonu Pokutnego. W dziewiątej pieśni wspomnianego poematu święty wspomina o przejawie ludzkiej natury Chrystusa – głodzie, jaki poczuł Zbawiciel na pustyni: „Pan pościwszy czterdzieści dni na pustyni w końcu poczuł głód, okazując tym swoją ludzką naturę”⁴.

1.1. Boska natura i władza Chrystusa

Jezus Chrystus jest Synem Bożym – zrodzonym z Boga Ojca i współistotnym Mu. Ta dogmatyczna prawda została wyrażona w kanonie kilkakrotnie. W czwar-

³ K. Leśniewski, „*W samym sobie znaleźliśmy wyrok śmierci: aby nie ufać sobie samemu, lecz Bogu*”. *Metanoicznie-soteriologiczne przesłanie Wielkiego Kanonu św. Andrzeja z Krety*, Lublin 2017, s. 88.

⁴ *Wielki Kanon Pokutny świętego Andrzeja z Krety*, tłum. i oprac. H. Paprocki, przygotowanie do druku części cerkiewnosłowiańskiej Kanonu, S. Strach, Hajnówka 2004, s. 33.

tej pieśni św. Andrzej wyraźnie nazywa Chrystusa „Synem Bożym”⁵. Poeta dodaje w kilku miejscach ponadto inne określenie drugiej hipostazy Trójcy Świętej z Ewangelii św. Jana – „Słowo”. W czwartej pieśni czytamy: „Bogiem jesteś i człowiekiem, postępującym otwarcie z rzeczami i imionami, stanąłeś cieleśnie nad grobem, Słowo, i jako Bóg podniosłeś zmarłego przed czterema dniami”⁶. W piątej pieśni św. Andrzej stosuje grę słów z pojęciem „Słowo” pisząc: „Proch zjednoczywszy z duchem, dawno temu błoto duchem życia uduchowileś słowem Twoim, Słowo, a teraz słowem wskrzesiłeś ze zniszczenia przyjaciela z głębin otchłani”⁷. Poeta nawiązuje do faktu, iż słowem Bóg tworzył świat, a jednocześnie słowem wskrzesił Łazarza.

Z Boskości Chrystusa wynika Jego władza. Jest ona uniwersalna. Jej przedmiotem nie jest jedynie świat widzialny, ale i otchłań piekielna, mająca świadomość tej władzy. Przytoczmy trzy fragmenty kanonu (dwa pierwsze pochodzą z pierwszej pieśni, ostatni z piątej pieśni): „Otchłań na dole gorzko płacze i jęcząc, drży, Zbawco, przed Twoją władzą”⁸, „Wszystko bowiem spełnia Twoje nakazy, Mocny”⁹, „Nikt nie może się sprzeciwić Twojej woli, Panie”¹⁰. W pierwszym fragmencie na określenie władzy użyte jest greckie słowo „ἐξουσία”¹¹. W drugim mowa o nakazach („προστάγματα”¹²) – dosł. „wszystko idzie do Twoich nakazów, o Mocny” (τῷ σῶ γὰρ πάντα Δυνατέ, ἥκει προσταγματι¹³). Trzeci fragment używa z kolei greckiego terminu „νεύμα”¹⁴, tłumaczonego na język cerkiewnosłowiański na dwa sposoby: „мануе” lub „мановение”, oznaczającego zarówno wolę, jak i siłę sprawczą. Wielokrotnie w kanonie padają także słowa: „podniosłeś mnie martwego Twoim nakazem”¹⁵, będące epilogiem pięciu troparionów szóstej pieśni.

Środkiem, którego użył Zbawiciel do aktu wskrzeszenia, był głos. W drugiej pieśni kanonu czytamy: „Chwała Tobie, który tylko zawołałeś i z grobu podniosłeś zmarłego od czterech dni swego przyjaciela Łazarza”¹⁶. Kolejne tropariony kontynuują myśl: „Pozbawiony ducha usłyszał Twój głos i uduchowiony

⁵ W *poniedziałek...*, s. 34.

⁶ *Ibidem*, s. 34.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, s. 32.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, s. 35.

¹¹ Τριώδιον Κατανυκτικόν: περιέχον άπασαν την ανήκουσαν αυτώ Ακολουθίαν της Αγίας και Μεγάλης Τεσσαρακοστής από της Κυριακής του Τελώνου και του Φαρισαίου μέχρι του Αγίου και Μεγάλου Σαββάτου, Αθήναι 2010, s. 424.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, s. 426.

¹⁵ W *poniedziałek...*, s. 35.

¹⁶ *Ibidem*, s. 33.

natychmiast powstał z martwych...”¹⁷, „Przyjąwszy rozkaz Twego życiodajnego głosu, cuchnący Łazarz wstał z grobu...”¹⁸. W każdym z cytowanych zdań grecki oryginał używa terminu „φωνή” („τῷ φωνήσαντι μόνον”¹⁹, „τῆς φωνῆς σου”²⁰, „ζωηφόρου φωνῆς σου”²¹).

Wskrzeszenie Łazarza było dotąd największym z cudów, jakich dokonał Zbawiciel. Cud ten został jednak zestawiony z innymi wskrzeszeniami, dokonanymi w Starym Testamencie przez Eliasza (1 Krl 17,8– 24) i Elizeusza (2 Krl 4, 8– 37). W czwartej pieśni poematu czytamy: „Kto widział, kto słyszał, że powstał martwy, cuchnący człowiek? Eliasz i Elizeusz wskrzeszali, ale nie z grobu i nie po czterech dniach”²². W dziewiątej pieśni kanonu pada wyjaśnienie, że starotestamentowi prorocy działali tylko dzięki łasce Bożej, a mówiąc ściślej, to Pan Bóg działał przez nich: „To On poprzednio wskrzesił zmarłego. Eliasz bowiem podniósł zmarłego i Elizeusz także, lecz to On przez nich mówił i działał”²³.

1.2. Ludzka natura Chrystusa

Jednocześnie tekst kanonu odnosi się do ludzkiej natury Jezusa Chrystusa. Wiele fragmentów kanonu wspomina o płaczu Chrystusa nad grobem zmarłego Łazarza. Zbawiciel wyraził smutek z powodu śmierci przyjaciela, a jednocześnie okazał współczucie jego siostrom – Marcie i Marii. W pierwszej pieśni czytamy: „Zapłakałeś, Panie, nad Łazarzem, okazując wcielenie Twojej Opatrzności”²⁴. W drugiej pieśni pada wyraźne stwierdzenie, że płacz był potwierdzeniem ludzkiej natury: „Zapłakałeś nad przyjacielem, Zbawco mój, potwierdzając naszą naturę, którą nosiłeś”²⁵.

W siódmej pieśni święty Andrzej rozbudowuje myśl: „Zapłakałeś nad martwym, Zbawco, Przyjacielu człowieka, aby pokazać wszystkim ludziom, że będąc Bogiem ze względu na nas stałeś się człowiekiem i dobrowolnie zapłakawszy pokazałeś nam wzór szczerzej miłości”²⁶.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Τριώδιον...*, s. 424.

²⁰ *W poniedziałek...*, s. 33.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, s. 34.

²³ *Ibidem*, s. 37.

²⁴ *Ibidem*, s. 32.

²⁵ *Ibidem*, s. 33.

²⁶ *Ibidem*, s. 35.

Drugim przejawem ludzkiej natury Zbawiciela było pytanie o to, gdzie pochowany jest Łazarz. Święty Andrzej, wspominając o pytaniu, od razu zapowiada wskrzeszenie – mówiąc o ludzkiej naturze, zaznacza jednocześnie boską. W trzeciej pieśni kanonu czytamy: „Zadziwiający i przesławny cud, gdy Stwórca wszystkich, który wszystko wie, jak niewiedzący zapytuje: *Gdzie leży, nad którym płaczecie? Gdzie pogrzebano Łazarza, którego wkrótce wskrzeszę wam żywego z martwych*”²⁷. W szóstej pieśni poeta wprowadza kontrast: „Zapytałeś *Gdzie jest?*, wszystko wiedzący”²⁸ (gr. Ἡρώτησας Ποῦ εἶμι, ὁ πάντα γινώσκων²⁹).

1.3. Dwie natury Chrystusa

Większość troparionów kanonu wspomina jednocześnie o naturze Boskiej i ludzkiej – o ich współistnieniu w osobie Jezusa Chrystusa. W pierwszej pieśni w apostrofie do Zbawiciela znajdujemy dobitne stwierdzenie: „z natury będąc Bogiem, byłeś też z natury człowiekiem”³⁰, które w podobnie prostej formie powtarza się w pieśni czwartej: „Bogiem jesteś i człowiekiem”³¹.

W drugiej pieśni padają ponownie słowa o płaczu nad grobem Łazarza, ale także i o tym, co działo się później: „Zapłakałeś nad przyjacielem, Zbawco mój, potwierdzając naszą naturę, którą nosiłeś i wskrzesiłeś go”³². Podobna myśl wyrażona jest w pieśni trzeciej: „Wylałeś nad przyjacielem łzy ze względu na Opatrzność, pokazałeś bowiem ciało od nas wzięte, w istocie niezmienione, Zbawco, i zjednoczone z Tobą, i jako Bóg Przyjaciel człowieka zawoławszy natychmiast podniosłeś go”³³.

O dwóch naturach w Chrystusie czytamy także w piątej pieśni kanonu: „Nie wypowiedziany, wielce cierpliwy, wszystko czynisz dla nas jako Bóg i cierpisz jako człowiek, żeby uczynić nas wszystkich uczestnikami Twego królestwa”³⁴. Grecki oryginał ma konstrukcję „πράττων ὡς Θεός, καὶ πάσχων ὡς ἄνθρωπος”³⁵ (cs. творяй яко Бог, и терпяй яко человек³⁶) – „[wszystko] czyniący jako Bóg i cierpiący jako człowiek”.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Τριώδιον...*, s. 426.

³⁰ *W poniedziałek...*, s. 32.

³¹ *Ibidem*, s. 34.

³² *Ibidem*, s. 33.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, s. 35.

³⁵ *Τριώδιον...*, s. 426.

³⁶ *Триодъ Постная*, Киев 2004, s. 373.

Strofa przedstawia jeden ze związków wskrzeszenia Łazarza z Ukrzyżowaniem. Kilka dni po tym wydarzeniu Zbawiciel rzeczywiście będzie cierpiał na Krzyżu, ale czyni to po to, by zbawić całe stworzenie. Podkreślenie Boskości Jezusa Chrystusa i Jego władzy nad życiem i śmiercią w momencie wskrzeszenia Łazarza ma za zadanie również ukazanie dobrowolności ofiary Chrystusa na krzyżu, będącej kluczowym momentem ekonomii zbawienia.

2. Wskrzeszenie Łazarza a Pascha Krzyża

Wiele miejsca poświęcił św. Andrzej związkowi wskrzeszenia ze zbliżającym się ukrzyżowaniem i zmartwychwstaniem. W pierwszej pieśni św. Andrzej pisze: „Wtedy skruszyłeś rygle otchłani, wywoławszy Łazarza, i starłeś panowanie wroga, zmusiwszy go, aby przed czasem krzyża drżał przed Tobą, jedyny Zbawco”³⁷.

Wskrzeszenie Łazarza było wydarzeniem bardzo bolesnym dla „wroga” (diabła), ale stanowiło jedynie preludium przed ostatecznym pokonaniem jego mocy. W pieśni czwartej czytamy nawiązujące do tej myśli słowa: „Pragnąc przekonać, Dobry, do znaków męki i Twego krzyża, zniszczyłeś nienasycone łono otchłani, podniosłeś jako Bóg zmarłego przed czterema dniami”³⁸.

Zapowiedź zbliżających się wydarzeń można dostrzec także w podniosłym radosnym nastroju końcowej części kanonu. Padają m.in. słowa: „Niech się raduje Syjon i niech śpiewa Dawcy Życia, który słowem Łazarza wskrzesił z grobu”³⁹, „Rycerze niebiescy i rodzaj ludzki zaśpiewał Tobie, Zbawco mój, gdy podniosłeś Łazarza z grobu”⁴⁰.

Związek Soboty Łazarza z Paschą został ukazany nie tylko w treści, ale i w formie. Mowa bowiem nie tylko o samych tekstach liturgicznych wskrzeszenia Łazarza, ale także o strukturze nabożeństwa. Nabożeństwo Soboty Łazarza ma wiele elementów niedzielnych, zarezerwowanych dla radości paschalnej, jak chociażby eulogitaria „Chór aniołów zadziwił się, widząc cię policzonego pośród umarłych”, hymn „Zmartwychwstanie Chrystusa zobaczywszy”, czy niedzielne wezwanie „Święty Pan Bóg nasz” po dziewiątej pieśni kanonu jutrzni. Dodatkowo w niektórych parafiach (zależnie od praktyki) przewidziane jest sprawowanie nabożeństw na święto Łazarza w jasnych szatach liturgicznych, w tym nawet białych, zarezerwowanych dla okresu paschalnego.

³⁷ *W poniedziałek...*, s. 32.

³⁸ *Ibidem*, s. 34.

³⁹ *Ibidem*, s. 36.

⁴⁰ *Ibidem*.

Zakończenie

Omawiany w niniejszym artykule kanon autorstwa św. Andrzeja z Krety na Sobotę Łazarza w sposób szczególny porusza kwestię obecności w osobie Jezusa Chrystusa dwóch natur – Boskiej i ludzkiej. Należy jednak podkreślić, że nie jest to jedyna część hymnografii tego dnia, która porusza to chrystologiczne zagadnienie. Całe nabożeństwo ku czci wskrzeszenia Łazarza (stichery, kacyzmy, kanon na jutrzni) wśród innych tematów zawiera także i ten dotyczący dwu natur i dwóch działań Zbawiciela. Jest to szczególnie znaczące w kontekście liturgicznego miejsca tegoż święta – tuż przed Wielkim Tygodniem i Zmartwychwstaniem. Zbawiciel jest przedstawiony jednocześnie jako człowiek i jako Bóg. Ma to przypomnieć wszystkim wiernym, że Ten, Który za kilka dni zostanie ukrzyżowany jest w pełni człowiekiem, ale także w pełni Bogiem, Który ze Swojej miłości odda dobrowolnie Samego Siebie w ofierze za całą ludzkość.

SUMMARY

Hegumen Pantelejmon Karczewski
**Chrystology of the *Canon* of St. Andrew of Crete
on Lazarus Saturday**

Keywords: Orthodoxy, hymnography, Lazarus, chrystology, Easter

Among the content-rich services of Lazarus Saturday, a special place is occupied by the apodeipnon, celebrated on Friday evening, especially in the monastic tradition. During the service, *The canon* by St. Andrew of Crete is sung, in which the resurrection of Lazarus is praised as a prefiguration of the Resurrection of Christ. A particular theme of the work is a reflection on the two natures and two energies of Christ – divine and human. The Savior is presented as the one who asks where Lazarus is buried and who weeps over his grave, and at the same time as Almighty God who resurrects the dead.